

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

LEGAL ASPECTS OF THE QUALIFICATION OF CRIMES AGAINST HUMANITY IN THE CONDITIONS OF THE WAR OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Корабель М.Г., к.ю.н.,

доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Поляков А.О., к.п.н., доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

У науковій статті розглянуто питання щодо закріплення на національному рівні відповідальності за вчинення військовими країни агресора злочинів агресії, геноциду, воєнних злочинів та злочинів проти людяності. В Кримінальному кодексі злочин агресії закріплено в ст. 436. «Пропаганда війни», ст. 436-2. «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», ст. 437. «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни». Злочин геноциду в КК України закріплено в ст. 442. «Геноцид» та воєнні злочини в ст. 438. «Порушення законів та звичаїв війни». Злочини проти людяності, що закріплені в ст. 7 Римських статутів Міжнародного кримінального суду, не знайшли свого відображення в XX розділі Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», що не говорить про відсутність кримінальної відповідальності за зазначене коло діянь. Так, п. d) депортація або насильницьке переміщення населення та п. i) насильницьке зникнення людей ст. 7 Римських статутів зайшли своє відображення в III розділ КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності» в статті 146-1 «Насильницьке зникнення». А п. g) «зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства» передбачає відповідальність в IV Розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» тощо.

Злочини проти людяності в Кримінальному кодексі України закріплені в різних розділах, залежно від родового об'єкта кримінального правопорушення, доцільність виокремлення і окремих розділ залишається дискусійним питанням.

Ключові слова: воєнні злочини, злочини проти людяності, Римський статут міжнародного кримінального суду, кримінальна відповідальність, кваліфікація злочинів, насильницьке зникнення, депортація, воєнний стан, об'єктивна сторона, порівняльне правознавство.

The scientific article discusses the establishment at the national level of responsibility for the military committing the aggressor of crimes of aggression, genocide, war crimes and crimes against humanity. In the Criminal Code, the crime of aggression is enshrined in Art. 436. "Propaganda of War", Art. 436-2. "Justification, recognition as lawful, denial of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants", Art. 437. "Planning, preparing, unleashing and waging an aggressive war". The crime of genocide in the Criminal Code of Ukraine is enshrined in Art. 442. "Genocide" and war crimes in Art. 438. "Violation of the laws and customs of war". Crimes against humanity, enshrined in Art. 7 of the Rome Statutes of the International Criminal Court, not reflected in the twentieth section of the Criminal Code of Ukraine "Criminal offenses against peace, security of humanity and international law and order", which does not indicate the lack of criminal responsibility for this range of acts. Yes, pp. d) deportation or forcible displacement of the population and n. and) enforced disappearance of people of Art. 7 of the Rome Statutes were reflected in Section III of the Criminal Code of Ukraine "Criminal Offenses Against Freedom, Honor and Dignity" in Article 146-1 "Violent Disappearance".

And n. g) "rape, sexual slavery, coercion into prostitution, forced pregnancy, forced sterilization or any other form of sexual violence similar to severity" provides for liability in Section IV of the Criminal Code of Ukraine "Criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person", etc.

Crimes against humanity in the Criminal Code of Ukraine are enshrined in various sections, depending on the ancestral object of the criminal offense, the expediency of separation and a separate section remains a debatable issue.

Key words: war crimes, crimes against humanity, the Rome Statute of the International Criminal Court, the qualification of crimes, comparative law.

З початку широкомасштабного вторгнення Російською федерацією на територію України було вчинено значну кількість воєнних злочинів російськими військами. До найпоширеніших можна віднести: масові вбивства мирного населення, викрадення представників органів місцевого самоврядування, катування полонених та цивільних осіб, зґвалтування, авіа удари по цивільним об'єктам інфраструктури, тощо. Всі ці дії є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права та можна віднести до воєнних злочинів, що є юрисдикцією національного та міжнародного права.

В національному законодавстві знайшло своє відображення положення Женевських конвенцій та Римського статуту[1] щодо криміналізації грубого порушення норм міжнародного гуманітарного права. Так, Міжнародні злочини в Статуті МКС та КК України: Злочин агресії (ст. 5 (2) Статуту МКС) в КК України закріплено в ст. 436. Пропаганда війни, ст. 436-2. Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників,

ст. 437. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни [2]; Злочин геноциду (ст. 6 Статуту МКС) в КК України закріплено в ст. 442. Геноцид [2]; Воєнні злочини (ст. 8 Статуту МКС) в КК України закріплено в ст. 438. Порушення законів та звичаїв війни [2]; Злочин проти людяності (ст. 7 Статуту МКС) не знайшли свого відображення в XX розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», вони знаходяться в різних розділах Особливої частини КК. Як саме національне законодавство врегулює питання притягнення до кримінальної відповідальності за злочини передбачені в ст. 7 Римських статутів є предметом дослідження в науковій статті.

Питання неналежного законодавчого закріплення злочинів проти людяності має бути врегульовано на законодавчому рівні в найближчий час, оскільки відсутність складів кримінального правопорушення унеможливує притягнення до кримінальної відповідальності за діяння російських військових на території України на рівні національного законодавства. Варто проаналізувати

ст. 7 Римського статуту : «Злочин проти людяності означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: а) вбивство; б) винищення; с) оборнення в рабство; д) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; ф) катування; г) згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочиним, що підпадає під юрисдикцію Суду; і) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.» [1]. Зазначені в Статуті кримінальні правопорушення закріплені в різних розділах КК України, але чи є однаковим рівень суспільної небезпеки спробуємо проаналізувати в запропонованій статті.

П. а ст. 7 Римських статутів «вбивство» на рівні національного законодавства передбачений ст. 115 КК України «умисне вбивство» в розділі II Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я», в статті відсутня кваліфікуюча ознака, як «вчинення в умовах воєнного стану». Для усвідомлення ступеня суспільної небезпеки є обов'язковим застосуванням п. 11 ст. 67 КК «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій», як обставина, що обтяжує покарання.

З початку широкомасштабної війни були внесені зміни до національного законодавства, що знайшло своє відображення в Кримінальному кодексі України.

14 квітня 2022 року було прийнято Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» № 2191-IX від 14.04.2022, що вніс зміни в III розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності» в статті 146-1 «Насильницьке зникнення».

Об'єктивна сторона ст. 146-1 КК в контексті порівняння з передбаченими діяннями в ст. 7 Римського статуту, а саме п. d) депортація або насильницьке переміщення населення; п. h) переслідування будь-якої групи, що ідентифікується, або спільноти по політичних, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних; та п. і) насильницьке зникнення людей. Ч. 1 ст. 146-1 передбачає вчинення наступних діянь «1. Арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування» [2].

Депортація або насильницьке переміщення людей розпочалося не з моменту оголошення воєнного стану в 2022 році, а з анексії частини території України в лютому 2014. Найбільше прикладів злочинних дій Російської Федерації можна розглянути щодо населення кримських татар, які проживали на території тимчасово окупованої АР Крим.

Вже 20 березня того ж року Верховна Рада України ухвалила Постанову № 1140-18 «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави», якою визнавала

кримських татар корінним народом України та гарантувала їхнє право на самовизначення в складі України.

Водночас лише упродовж першого року після анексії 2014 року більше 150 кримських татар були піддані «вибірковому правосуддю», 21 зникли без відома або були убитими, а Меджліс позбавлений як будинку, так і можливості вести діалог із державними органами, так званої, «Республіки Крим» [3]. Переслідування кримськотатарського народу російською окупаційною владою продовжується на протязі восьми років анексії АР Крим.

З початку широкомасштабного вторгнення на територію України, Російська Федерація здійснює насильницьке переміщення людей під приводом евакуації з захоплених територій.

Найболючішим для всієї України є місто Маріуполь, де окупаційна влада вивозила тисячами місцевих жителів до фільтраційних таборів в Новоазовську та Донецьку, де розподіляли на благонадійних та неблагонадійних і відвозили на територію Російської Федерації. На Урядовому порталі зазначено: «Згодом частину громадян доправляють далі до віддалених міст на території Росії (Таганрог, Томськ, Ростов-на-Дону, Вороніж). При цьому у наших громадян перевірили телефони та відібрали паспорти, а взамін видали документ-розпорядження, що зобов'язує особу перебувати в певному місті, фактично позбавляючи права залишити це місто протягом двох років із зобов'язанням працевлаштуватися на визначене місце роботи» [4].

А Маріупольська міська рада повідомляла, що окупанти примусово вивезли в невідомому напрямку медичний персонал та пацієнтів, а також інших місцевих жителів, які ховалися від обстрілів і перебували в підвалах Маріупольської місцевої лікарні № 1 [5]. Також відомий випадок про примусове переміщення на територію окупованого Донецька дітей без батьків, які були вивезені окупантами з Маріуполя [6]. Станом на кінець 2022 року з території України було примусово вивезено 7013 дітей, що є трагедією, яку не можна недооцінити.

Обмежені обсягом статті, було наведено лише декілька прикладів воєнних злочинів, що передбачають відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права та чинного Кримінального кодексу України.

Вказані дії є порушенням міжнародного гуманітарного права, а саме ст. 49 Женевської конвенції (IV) про проведення із цивільним населенням 1949 року та ст. 85 Додаткового протоколу (I) до конвенції від 1977 року, якими заборонено, не залежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави.

Згідно з положеннями Женевської конвенції (IV) про поведження із цивільним населенням 1949 року такі дії можуть проводитися лише для забезпечення безпеки населення або у разі якщо це зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру [4]. Узагальнюючи характер діянь, що вчиняються на території України, правових підстав на вчинення таких дій країна агресор немає. Варто звернути увагу, що такі дії порушують ст. 3 та 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які гарантують право не бути підданим нелюдському і такому, що принижує гідність поведженню та право на повагу приватного та сімейного життя, а також ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, яка гарантує право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання на території будь-якої держави, право залишати країну та заборону вислання із території, громадянином якої є особа. Відповідно, кожен чий гарантовані Конвенцією права були порушені має право звернутися до Європейського суду з прав людини. 16 березня 2022 року РФ була виключена з Ради Європи, проте Європейський суд з прав людини продовжує приймати та розглядати заяви проти РФ щодо порушень, які мали

місце до 16 вересня 2022, що є необхідним для притягнення винних до відповідальності.

Наступним для дослідження в науковій статті є п. г «згвалтування, сексуальне рабство, примусення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства» [1] Римських статутів. В законі про кримінальну відповідальність з перелічених в п. г діянь, що були вчинені з початку війни відомо про згвалтування передбачене ст. 152 КК України: «Згвалтування. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» [2].

Перелік об'єктивної сторони кримінальних правопорушень закріплений в п. г знайшов своє відображення в ст. 152, ст. 153, ст. 134 та інших статтях КК. Вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи військовими країни агресора є вже підтвердженим фактом.

На Урядовому порталі заступником Міністра внутрішніх справ надано наступна інформація: «розпочато 43 кримінальні провадження за фактами сексуальних злочинів. Варто розуміти, що це не 43 кейси і не 43 постраждали. В одній справі можуть бути декілька епізодів, декілька постраждалих чи навіть декілька злочинців» З метою виявлення та фіксації сексуальних злочинів, на деокупованих територіях Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Донецької та Херсонської областей створені спеціалізовані поліцейські мобільні групи, які займаються документуванням таких злочинів. До складу груп входять фахівці-поліцейські, які раніше виявляли й документували факти домашнього насильства, ювенальні поліцейські, слідчі, прокурори та психологи. Такі групи працюють на деокупованих територіях: на Київщині – з квітня, на Сумщині – з травня, на Чернігівщині – з червня, на Харківщині – з вересня, на Донеччині та Херсонщині – з жовтня.» [7].

З наведених в п. г Римського статуту діянь, за час повномасштабної війни, було вчинено значна кількість

згвалтувань, проте високий рівень латентності унеможливило притягнення окупантів до відповідальності. З метою виявлення статевих злочинів МВС України вчиняється ряд заходів, зокрема: «МВС разом з Нацполіцією, Офісом Генерального прокурора, Службою безпеки, Мін'юстом, Мінсоцполітики, Безоплатною правовою допомогою, Міністерством охорони здоров'я та за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення розробили спільні рекомендації, що поширюємо їх на деокупованих територіях. В ній зібрана вся потрібна інформація на випадок, якщо ви постраждали, або знаєте про сексуальні злочини, куди звертатися, щоб отримати необхідну комплексну допомогу» [7]. З наведеного вбачається, що наша держава робить все можливе для врегулювання існуючих питань як на законодавчому рівні так і в практичній площині.

Значна кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються військовими країни агресора відрізняються суб'єктивною стороною, в частині мотиву та мети. Злочини вчиняються з метою приниження честі та гідності людини, знищення нації та пригноблення, панування однієї нації над іншою нацією (вважаючи незалежну Україну «малоросією» та частиною держави агресора, а громадян України не визнають незалежною нацією, тощо).

Кваліфікація злочинів проти людяності, що закріплені в ст. 7 Римських статутів не зайшли свого відображення в XX розділі КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Але проведений правовий аналіз статей КК України дає підстави стверджувати, що наша держава готова притягнути до кримінальної відповідальності винних за злочини проти людяності застосувавши розділ II «кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я», розділ III «кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи», розділ IV «кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» тощо. Доцільність дублювання статей з різних розділів КК України в XX розділ може суттєво ускладнити правильність кваліфікації кримінальних правопорушень, що утворить конкуренцію норм і не вирішить жодного питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2014. Т. 2. 812 с. ISBN 966-316-045-4 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. (Редакція станом на 19.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uin.gov.ua/informaciyini-materialy/zhurnalistam/informaciyini-materialy-pro-deportaciyu-krymskotatarskogo-narodu-1944-roku>
4. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, «Примусова евакуація росією мариупольців – злочин проти цивільного населення, – Ірина Верещук». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/primusova-evakuaciya-rosiye-yu-mariupolciv-zlochinn-proti-civilnogo-naselennya-irina-vereshchuk>
5. Radio Svoboda, «У Маріуполі військові РФ насильно вивезли лікарів та пацієнтів із лікарні – мерія». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mariupol-likarnia-vyvezennia/31772060.html>
6. Укрінформ, «У лікарні окупованого Донецька перебувають діти з Маріуполя без батьків – очевидці». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3440844-u-likarni-okupovanogo-donecka-perebuvaut-diti-z-mariupola-bez-batkiv-ocevidci.html>
7. Урядовий портал URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozpochato-43-kryminalni-provadhennia-za-faktamy-seksualnykh-zlochyniv-ychynenykh-okupantamy-kateryna-pavlichenko>